

В. П. Сімонок

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Іншомовна лексика в українській мовній картині світу

Сімонок В. П. Іншомовна лексика в українській мовній картині світу. Стосунки людини з об'єктивною реальністю здійснюються не тільки за допомогою мови. Мова не може відокремити людину від безпосереднього існування в цій дійсності і постійного до неї пристосування. Однією з форм пристосування є збагачення мови новими одиницями, які відбивають нові здобутки пізнання. Запозичення є однією з форм освоєння досвіду, зокрема, досвіду народів, з якими інший народ перебуває у контакті. Одним із аспектів дослідження запозиченої лексики в українській мові є соціолінгвістичний, що полягає, зокрема, у виявленні історії входження в нашу мову певних груп запозиченої лексики внаслідок суспільно-економічних і політичних контактів України з іншими державами на різних історичних етапах.

Ключові слова: *об'єктивна реальність, дійсність, мовні одиниці, здобутки пізнання, запозичення, досвід, контакт.*

Сімонок В. П. Иноязычная лексика в украинской языковой картине мира. Взаимодействие человека с объективной реальностью осуществляется не только с помощью языка. Язык не может отделить человека от непосредственного существования в этой действительности и постоянного к ней приспособления. Одной из форм приспособления является обогащение языка новыми единицами, отражающими новые достижения познания. Заимствование является одной из форм освоения опыта, в частности, опыта народов, с которыми другой народ находится в контакте. Одним из аспектов исследования заимствованной лексики в украинском языке является социолингвистический, т.е. выявление истории входжения в наш язык определенных групп заимствованной лексики вследствие социально-экономических и политических контактов Украины с другими государствами на разных исторических этапах.

Ключевые слова: *объективная реальность, действительность, языковые единицы, достижения познания, заимствование, опыт, контакт.*

Simonok V. P. Foreign lexical units in Ukrainian language world image. The interaction of a person with the objective reality is carried out not only through a language. A language can not separate a person from the immediate existence in the reality and continuous adaptation to it. One of the forms of adaptation is enriching a language with new units, reflecting progress of perception. Borrowing is a form of experience mastering, including experience of the peoples with whom the other nation is in contact. One of the aspects of the study loanwords in the Ukrainian language is the socio-linguistic, i.e. researching the history of getting into our language specific groups of loanwords due to socio-economic and political contacts between Ukraine and other countries.

Keywords: *objective reality, reality, language units, progress of perception, borrowing, experience and contact.*

Результатом глобалізації світу є прагнення до глобалізації мови. Це явище вступає у суперечність із прагненням до збереження мовної самобутності, але більшою чи меншою мірою долає консерватизм мовної системи, внаслідок чого та чи інша мова має значну кількість запозичених одиниць. Це стосується й мови української.

Проблема мовних запозичень в останні два з половиною століття посідає важливе місце в лінгвістиці. Вона розглядається в різних аспектах: у загальнотеоретичному плані — як частина загальної проблеми мовних контактів і взаємодії різних мовних систем, у більш вузькому аспекті — як особливості розвитку окремих мов і різних їх рівнів.

Цим питанням присвячено чимало наукових досліджень. Серед них слід пригадати ро-

боти А. Тоблера, який дав розгорнуту оцінку явищу запозичування і вважав його «показником витонченої культури» [11:2]. І. І. Огієнко також порушує питання лексичних запозичень з іноземних мов, досліджуючи історію їх проникнення в українську мову [2:64].

Проблемі запозичень приділяли увагу І. К. Білодід, Л. А. Булаховський, П. І. Горещкий, В. Й. Горобець, А. П. Грищенко, В. В. Жайворонок, М. А. Жовтобрюх, М. П. Кочерган, Л. С. Паламарчук, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, І. М. Уздиган та ін. Лексика іншомовного походження розглядається в основному на класифікаційному рівні, показано історію входження запозичень з різних мов (грецької, латинської, тюркських, романо-германських та інших в українську мову), при цьому не порушуються глибинні се-

мантичні явища. Іншомовні слова характеризувалися до певної міри фрагментарно, як щось чужорідне в мові. Самі терміни «іншомовні» вказують радше на їхній генезис, а не статус у новій для них мовній структурі. Це дає підстави проаналізувати проблему запозичень з погляду їх місця і функцій саме в системі сучасної української мови.

Вважаємо такий науковий напрямок у сучасній лінгвістиці актуальним, бо він сприятиме утвердженню погляду на клас іншомовних слів як на органічну складову частину загальномовного словника української мови.

Метою нашої статті є: висвітлити історичну послідовність входження в українську мову лексичних запозичень з інших мов у зв'язку з соціально-економічними, геополітичними та культурними контактами України з європейськими країнами; проаналізувати причини та шляхи запозичень іншомовного походження в українській мові на тлі національної мовної картини світу.

Дійсність, що не має меж у своїй різноманітності, відбивається у свідомості людини за допомогою дискретних одиниць мови. Загальновідомим є той факт, що реальність уявляється в цілому однаково народами, які знаходяться на одному рівні соціального розвитку [8:21–30], вона переломлюється крізь призму їхніх мов у вигляді нетотожних відрізків [6:52–62], що відбивається у лексико-семантичних системах мов.

Поняття, відомі одній нації через словесне їхнє втілення, але незнайомі іншій, отже, не мають у національній мові словесного вираження, є для другої нації абсолютними вербальними лакунами [1:106]. Самі ж об'єкти номінації, властиві певному мовному колективу, називають власне реаліями [7:50–55]. Серед абсолютних вербальних лакун виділяються абсолютні номінативні лакуни (наприклад різна кількість відтінків снігу у французькій та ескімоській мовах і, відповідно, різні межі між поняттями) і етнографічні диференціації, що не мають аналогів в інших мовах. На думку Б. Рассела, об'єкти номінації, невідомі даній мові, є зовсім недосяжними для її носіїв [10:2–14].

Вже в античні часи виникає ідея мовної спорідненості, яка остаточно запанувала в науці з кінця XVIII і особливо в XIX ст.

Великий внесок у розвиток порівняльної семасіології зробили Г. Шухардт і М. М. Покровський. Першому належить ідея вивчення історії значення слова у зв'язку з історією речі, яка ним називається (школа «Wörter und Sache») [9:282], другому — визначення зако-

номірних семантичних змін паралельно в різних мовах. У дослідженнях з грецької та латинської мов М. М. Покровський намагався створити загальну семасіологію, а також порівняльно-історичну лексикологію індоєвропейських мов. Він вважав, що «закономірний розвиток мови не підлягає сумніву і найкращі засоби відкрити ці закономірності забезпечуються порівняльно-історичним методом» [3:64].

У середині минулого століття В. Гумбольдт звернув увагу на своєрідність відображення дійсності у різних мовах. На його думку, головне призначення мови — перетворювати світ у думки, тобто мислення народу визначати мовою. Б. Уорф вважав, що у кожній мові свої власні форми, тому й дійсність уявляється по-різному людьми, які розмовляють різними мовами. На думку вченого, мова виступає як спеціальна система організації людського досвіду.

Насправді мова відбиває те, що пізнає людина. Мова не вносить порядок у природу, хоч формує мислення, фіксуючи закони доквілля, відкриті людиною. Оскільки для різних мов є спільним об'єкт відображення, мова може служити засобом зв'язку між людьми. Деталі у вираженні окремих явищ у мові та їх ступінь не впливають на концептуальну картину світу (ККС).

Стосунки людини з об'єктивною реальністю здійснюються не тільки за допомогою мови. Мова, незважаючи на її величезну роль в аналізі й класифікації фактів і явищ реальної дійсності, не може відокремити людину від безпосереднього існування в цій дійсності і постійного до неї пристосування. Однією з форм пристосування є збагачення мови новими одиницями, які відбивають нові здобутки пізнання, в тому числі в практичній діяльності. Запозичення є однією з форм освоєння досвіду, зокрема досвіду народів, з якими інший народ перебуває в контакті.

Відбиваючи в собі об'єктивний світ і свідомість, що його відображає (а процес відображення не має дзеркального характеру), кожна мова здійснює це неоднаково. Ця неоднаковість відображення може бути пояснена різними причинами. По-перше, здійснюють свій вплив матеріальні і соціальні умови існування носіїв мови. По-друге, людська свідомість пізнає об'єктивну реальність шляхом постійних пошуків, у процесі яких люди можуть і помилятися, що відбивається у мовах різних людських колективів і створює різноманітні «картини світу». По-третє, кожна мова має свою власну структуру. Ця внутрішня система пов'язана закономірними від-

ношеннями, що існують між її частинами, і включення до неї нових фактів завжди відбувається залежно від цих відношень.

Мова перебуває в безперервному розвитку у зв'язку зі змінами в суспільстві. У науковій літературі відзначалося, що мова кам'яного віку не могла б задовольняти потреби сучасного суспільства, та й приклад мовної історії останніх двох сторіч, особливо позначеної змінами структури мови під впливом бурхливого науково-технічного, економічного, культурного розвитку протягом XX ст., підтверджує це.

Одним із аспектів дослідження запозиченої лексики в українській мові є соціолінгвістичний, що полягає, зокрема, у виявленні історії входження в нашу мову певних груп запозиченої лексики внаслідок суспільно-економічних і політичних контактів України з іншими державами на різних історичних етапах. Питання контактів, незважаючи на його нібито очевидну простоту, складне хоч би через різноманітність і багатоаспектність таких етнічних контактів українців, їхніх предків з різними народами у різних напрямках — схід, захід, південь, північ.

Прийнявши хрещення від Візантії і запросивши ієрархів грецького походження, Київська Русь перейняла цілий ряд слів із грецької мови, зокрема лексеми, пов'язані з релігією і церквою: *амвон, євангеліє, ієрей, ікона, літургія, панахида* та ін. Греки були радниками при князях і перебували при князівському дворі. Разом із ними у мову безпосередньо потрапили грецизми на позначення:

а) предметів побуту: баня, кирка, миса, оксамит, порфіра;

б) просторових понять: левада, океан, лиман;

в) живої природи: кипарис, мак, тис; буйвол, кит, тетер, тур;

г) коштовного каміння: адамант, анфракс (рубін), смарагд (топаз), сапфір, хрусоліф.

До цього періоду належать і початки торговельних контактів з німецькими князівствами. Як свідчать дослідники, у центрі німецьких економічних взаємин з Києвом — Рензбурзі було створено спеціальну корпорацію торговців з Руссю, так званих «русаріів» [5:63–75].

Окремі германізми сягають ще пори великого переселення народів під час проходження готів із півночі на захід. Дослідник О. О. Шахматов до цієї групи відносить такі германізми: гай, кліть, ляда (лядина), скала

тощо [12:87]. А. О. Г. Преображенський наводить такі запозичення: а) назви рослин: гречка, капуста, хміль; б) назви тварин: верблюд, лев, скот, стадо; в) назви елементів матеріальної культури: буда, віск, вино, котел, кубок, лар, млин, рама, скло, тин, труба, хижа; г) торговельні терміни: вага, мито; г) назви явищ духовної культури: буки, худок (від якого походить художник); д) політичні і військові поняття: вал, князь, меч, шолом [4:78].

Отже, у X–XII ст. переважали торговельні зв'язки зі Сходом, через що в цей час і запозичень східного походження було більше, ніж західного.

Геополітичним становищем України зумовлене те, що її культурні зв'язки із Західною Європою не припинилися і після монгольської навали. У період, коли Україна увійшла до складу Речі Посполитої, запозичування відбувалося не тільки через посередництво польської, а й через безпосередні зв'язки українських діячів із Європою. Особливо посилюються вони, починаючи з XVI ст., коли на противагу впливові католицького світу формується православний рух, який спирався на народні традиції і народні маси. У цей період українські культурні діячі здобувають освіту за кордоном і таким чином Україна вливається у загальний потік світової культури. Відомо, що за кордоном навчалися видатні діячі культури не тільки України, а й православного слов'янського світу, зокрема Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Петро Могила, Сильвестр Косов, Ісаїя Трофимович, Ігнатій Старушевич, Тарасій Земка, Феофан Прокопович, Інокентій Гизель і багато інших. Українці отримували освіту в європейських університетах Гетингена, Лейдена, Лондона, Падуї, Парижа, Праги, навчалися у Гданську і Кенігсберзі, у Римі та інших містах. Багато молодих людей з України і Польщі виїжджали за кордон вивчати військову справу. У Голландії й Англії вивчалось корабельне мистецтво, у Франції та Голландії — гарматна справа (артилерія). Відомо, що Іван Мазепа оволодів майстерністю виробництва гармат у Франції, а пізніше організував у м. Батурині ливарню для їх виготовлення.

Запозичення проникали в українську мову через мову привілейованих соціальних груп і були мало поширені у народній розмовній мові.

Цілий ряд українців уже у XVIII ст. закінчив медичний факультет Страсбурзького університету. Ці діячі культури відігравали важливу роль у створенні системи освіти та

розвитку наукової думки в Україні. Саме за їх участю була створена Києво-Могилянська академія. Вони працювали у багатьох школах України. Оскільки в той час мовою західноєвропейської освіти була переважно латина, то цілком природно, що в цей період значна кількість латинізмів входить до складу української мови. Це було тим природніше, що багато українських письменників цього періоду писали свої твори і латинською мовою. Це, зокрема, Г. Бужинський, Ф. Прокопович, І. Кульчицький, І. Туробойський та інші.

Із латинської мови прийшли до складу української лексики терміни з різних галузей науки. Тут зустрічаються слова, що належать до термінології: а) медичної: ангіна, туберкульоз, фурункул; б) технічної: арматура, дистилляція, контакт; в) загальнонаукової: аргумент, аудиторія, дедукція, індукція, консультація, лабораторія, формула; г) юридичної: адвокат, ажустувати, апеляція, атестація, інстанція, коносамент, контраверсія, місдемінон, нота, пропозиція, протестація, резолюція, реляція, цивільний, юрист, юстиція; г) загальнополітичної: агітація, декларація, диктатура, конституція, парламент, революція, республіка; д) мистецтва: гумор, декламація, фабула, цирк.

Значна кількість латинських слів увійшла і до складу шкільної (навчальної) термінології,

багато з них функціонують у нашій мові й сьогодні, наприклад декан, дисципліна, інститут, конспект, лектор, ректор, студент тощо.

Зв'язки польського двора з Францією сприяли тому, що змінився побут, традиції, зокрема елементи одягу, туалету і т.ін. У зв'язку з цим в українській мові з'являються французькі запозичення саме з цього шару лексики: аграф, басон, бурнус, буфи, валансьєн, декольте, камзол, капот, корсет, кринолін, пальто, панталони, плерези, сюртук, фрак тощо. Поряд із українськими національними назвами страв, такими, як борщ, вареники, галушки, книші, з'являються нові: бульйон, десерт, суп, фрикасе, шоколад тощо. Козацька старшина вважає престижним мати у побуті такі меблі, як канапа, комод, фотеля і т.ін. Французький вплив у середині XVIII ст. перетворився на хворобливу галломанію.

Таким чином, оскільки запозичення в українську мову приходили з різних мов — східних, європейських — кожна з них виконує свою роль у мові-реципієнті, а запозичені елементи займають своє місце у її мовній картині. Наприклад, фрагменти лексичної підсистеми наукового стилю були запозичені здебільшого з давньогрецької чи латинської мов, лексико-семантична група суспільно-політичної лексики — з французької чи англійської, ЛСГ, пов'язані зі сферами музики чи образотворчого мистецтва, — з італійської та ін.

Література

1. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. — 192с.
2. Огиенко И.И. Иноземные элементы в русском языке / И. И. Огиенко. — К. : Тип. Бондаренко и Гнездовского, 1915. — 136 с.
3. Покровский М. М. Несколько вопросов в области семасиологии / М. М. Покровский // Филологический обзор. — М., 1897. — т. XII. — Кн. 1. — С. 64.
4. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка : в 2 т. / А. Г. Преображенский. — М. : Тип. Г. Лиснера, Д. Собко, 1910—1914. — Вып. 2. — С. 78.
5. Симоненко Р. Міжнародне утвердження України / Р. Симоненко // Політика і час. — № 8. — 1995. — С. 63—75.
6. Фрумкина Р. М., Мостовая А. Д. Об описании отношений между именами конкретной лексики / Р. М. Фрумкина, А. Д. Мостовая // Изв. АН СССР / (Сер. Лит. и яз.). — 1988. — Т. 47. — № 1. — С. 52—62.
7. Чанышева З. З. Культурный компонент в семантике языковых единиц / З. З. Чанышева // Вопр. семантики лексических единиц : межвуз. науч. сб. — Уфа : Башкир. ун-т, 1990. — С. 50—55.
8. Черняховский Л. А. Содержание, языковые значения, перевод / Л. А. Черняховский // Сб. научн. трудов / Моск. гос.пед. ин-т ин. яз. — 1978. — Вып. 127. — С. 21—30.
9. Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт // Хрестоматия по истории языкознания XIX—XX вв. — М. : Минпрос. — 1956. — С. 271—289.
10. Russel B. Logical positivism // Revue Internationale de philosophie. — 1950. — V. 4. — N. 18. — P. 2—14.
11. Tobler A. Die fremdem Worter in der deutschen Sprache. — Basel, 1872. — 122 p.
12. Schachmatov A. Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen // Archiv für slavische Philologie. — München, 1912. — P. 87.

